

מבית לפשטות

ענין הפשטות שבשם הסיפור („סיפור פשוט“ כרך חמישי לכל סיפוריו של ש"י עגנון) ובדרכו הוא, כמדומה, למעלה מהגדרה. הייתי אומר, שהוא הכרזה ואפילו מעשה התגרות. כי האסוציאציה הקרובה ביותר למשמע השם הזה הוא דור־ישרים ותמימים, שהוא דור רחוק, דמות־חיו נוגעת בכנפה בתחום־האגדה, המפשטת כל עקמומית. אולם מה שניתן כאן, דמות־חיים שזכתה כאן לדפוסה, לא מרחוק היא, אלא מקרוב. הריהו הדור שבראשית־המאה הזאת, שבבואתו נשקפת ברוב סיפורים של אחרים, שאינם פשוטים כל עיקר, בבואה המשקפת פרצופי־חיים, ששרטוטיהם עשויים עיקולים־עיקולים — שרטוטי־האוכלוסיה הגדולה של צעירים־זקנים, המהלכים על חרבות שבחיים, פוסחים על תהומות שבנפש, מתלבטים ללא הכרעה בין יאוש ותוחלת והם כסמל העוית הטרגית של עם־לא־עם, שהתמוטטותו בחינת ודאי והתנערותו בחינת שמא. והנה דמות חיים בדור הזה ודרך תיאורה — הסיפור הפשוט.

המסגרת — היא־היא, שהורגלת לראות בסיפורי אחרים, שניתן בהם דיוקן־הדור הזה. היא ולא היא. ודאי הרבה גורם שוני־המסיבות: לא מסיבות־חיים של פיאָרמן ואברמסון או חגזר ואחרים, שהערעור שבנפשם מגדיל בראייתם את שיעור־הערעור של קבע־העיירה, חייה וחי־אוכלוסיה, כמסיבות החיים של הירשל שבסיפור שלפנינו, הנטוע בחיי־עיר, שערעורם אינו מורגש לפי שעה אלא כשריטה, לכל המופרו כבקיע קל. חיי־העיר בישראל נתונים כאן על כל פנים בחוג־ראייה, שהקבע של החיים נתפס בו כישות מבוצרת למדי. ודאי שהעוני מבריח מתוך העיר למרחקים, אך המרחקים וההליכה אליהם אבקת־אגדה מבשמתם. אולם הבדל המסיבות וחוגי־הראייה אין בהם עדיין כדי לפרש בממוצה את הריחוק העצום שבין אותם האפסטרינים, עמידתם וגורלם ובין הירשל, שהוא סוף־סוף בן־דורב. העיקר הוא בשוני־החומר, שבני־דור שונים אלה קרוצים ממנו, בשוני של תכונות־היסוד וממילא של מנגנון־הקליטה וההגבה.

מסלול החיים כאילו קבוע, מיוצב מדור־דור והוא נתון מעגלים־מעגלים. ראשית הסיפור משיבה עליך רוח של עצבות — ביתו של חיים נאכט לפניך. הוא, אדם מעולה מהספירה של תפארת שגורלו כהוי ומר, אינו עוד בחיים.

אך אשתו מירל גוססת לפניך, גסיסתה היא פתיחת־הסיפור ובתם בלומה, חטיבה של אצילות מוצנעת, עומדת לפניך יתומה עזובה ההולכת לבקש מחסה ופת בבית קרוב. אחר הוא מעגל החיים של בית הקרוב הזה — חוסן אמידות של ברוך מאיר הורביץ, כולו מידת מתנינות ובינת אזרח וחריצות סוחר, שעלה ממעלה נמוכה של משרת לשליטה בחנות גדושה ובשומה, שדורשיה מרובים ועל ידו אשתו צירל פיקחה ושקודה ושני משרתים ובנם הירשל, הוא הציר שהסיפור הפשוט סובב עליו, עלם מתוקן ומהוגן ומושכל, שדרכו כבושה לפניו, היא דרכו של בעל בעמיו, מכובד על הבריות, יורש חוסן אמידות ורוב־חריצות של אבותיו. אולם בענינים הנוגעים בשרשי־הרגשה הוא שומע ללחשי־השרשים והוא נשמע־ולא־נשמע להם, כשהלך־הנפש נמשך לנטיית לבו, אך מעשיו שבידו אינם בידו, אלא כאילו נתחבו בידו. יש אִם היודעת לכלכל כוונתה ומעשיה בבינה, יש מזווג זיווגים, יש סעודת־חנוכה, שאם תעבה את הקוים הדקים מן הדקים שבתיאוריה והיתה לך אותה מסיבה של לצים כמושב־זוועה, יש מקרים טפלים של מבוכה ובקשת מפלט ממבוכה — והירשל האוהב את בלומה נושא את מינה. ושוב מעגל בית צימליך, אבי מינה, אף הוא עני שעלה לגדולה, תחילתו מוכר חלב ועתה כפר כבוש תחת ידו, אך כשם שברוך מאיר הורביץ נטל גורלו כמובן מאליו והוא אוחו בו ביד זריזה, כן נוהג צימליך דרך חרדה וכמעט ודאות היא בו, שפורענות תתרגש עליו ושוב יעמוד עני וריק כבתחילה ועמידתו זו מעלה חמלה רבה. ובתוך המעגלים האלה — שלא נזכרו כאן אלא ברישום קלוש — בשוליהם והיקפיהם רוב דמויות, וכל אחת שלימה, מבוטאה במלואה, גם אם לא זכתה אלא לשרטוט דק, העשוי בחכמת־קימוץ וריכוז מפליאה, או ניתנה במכוון כרמיזה מעולפת; והכל מתלכדים להרמוניה של תמונת חיים שלימה של עיר ופקעת־משפחות במרכזה, תמונה, המבוטאה גם היא במלואה, אף בשעה כשההעלם או מחצית־החיפוי הם כוונה בה.

אך אנו נצטמצם בדמותו של הירשל, שהיא כנקודת־מרכז, המחברת את כל המעגלים, הרי במסלול־החיים, בחנות, בחבורה — עמידתו עמידה, הוגנת את מעמדו ומעלתו, אך אם תגיע לנקודה פנימית יותר, תראה, כי האדם הזה לא בלבד שהוא ללא הכרעה, אלא ללא בירור הבחנה הקודמת ברגיל להכרעה. הסיטואציה הטיפוסית לו היא שאין הוא מברר לעצמו רצונו להיכן הוא נוטה ומעשים שהוא עושה או שהם נעשים בו הוא עומד בפניהם בעירוב־יחס — כשהחיוב והשלילה שוכנים בכפיפה אחת והפקפוק־לא־פקפוק הוא להם ק־חיבור. נמצא שאם תראה את הירשל עושה מעשה או מהרהר הרהור, בדוק אחריו ודרכו, כי בגילוייו הוא שלוב במסלולו ומעגלו, אך בסתריו הוא מתוצה למסלולים ומעגלים. הסכסוך הזה בין גילוייו וסתריו הוא עלום.

אך כוח־הכרסום שלו חזק ואל תתפלא, אם תראה אותו ביום מן הימים והסתרים נעשים גילויים, כלומר, הסכסוך שבין הנפש שאינה מוותרת ובין המעשים שבידו שאינם אלא ויתור — וצומת־הסכסוך הוא בויתור על האהבה — מניח ומבקש מוצא לעצמו ומוצא ב ט י ר ו ף - ל ש ע ה, ביציאה הגלויה מתוך המעגל, יציאה שהיא כניסה־לשעה למעגלם של עקורי־מעגל, לבית המשוגעים.

אך יותר משאתה מצווה לבדוק דרכו של הירשל, אתה חייב לראות, כיצד האיר לפניך המספר את הדרך הזאת, כיצד ביארה ופירשה. והנה, אם תעיין יפה תראה, כי בעצם הוא עומד כאן ללא הכרעה ומניח מקום לכפל־פירושו. רצונך — דרכו של הירשל מתבארת לפי תכונותיו, לפי נפשו וחוקיה, לפי עמידת־אדם שבשעה שהוא בא לשעבד גילויו לחלל־האור מסביבו, אינו יכול להשליטו על סטריו ובשעה שהוא מבקש להשליט סטריו על חלל האור שמסביבו, אין הוא יכול לשעבד גילוייו להם; רצונך — דרכו של הירשל מתבארת מעבר לאפשרות הביאור הפסיכולוגי, אלא כגורל, כגזירה, כמזל. אמת, ביאור־משנה זה בא במרומו, אך הרמיזה נעשית כך, שגדול כוחה מן המפורש. הרי מתרחפות מעליך כנפים מאפילות, כמין צל־מורשה — אביו זקנו המשונה בהליכותיו ודודו שנטרפה דעתו, הרי נזכרת קללה שקילל אב זקן בדור רחוק והיא מתנקמת והולכת, הרי מסכת האהבה שבינו ובלומה וסיומה אינה אלא כמין חזרה על מסכת דומה שבין אביו ובין אמה של בלומה, הרי בלומה בורחת מבית אביו לבית־מזל, אשר גם ראשיתו מסכת כזאת, ורבים שילובים אלה ורמזי־שילובים כאלה ונמצא שמאחורי ההנמקה הפסיכולוגית והמדוקדקה מציצים אליך פנים מעולפים של הנמקה אחרת, שאם תסיר עילופה המרגיע, תראה את זוועת־הפאטום. ואתה עומד ורואה את דרך־ההסבר, כשפניו לכאן ולכאן — בלא הכרעה, ואין אתה יכול להתנחם בפשרה הקטנה, בבריחה לשעה קלה לעקורי־המעגל, שלאחריה חוזר המסלול למסלולו.

ואם תעמוד על השילובים האלה, זכור גם את השילובים מן הסיפורים האחרים. כי לא לראשונה בא כאן המספר לתאר חיידורו, קרקע גידולו ורקעו. קדמו שני נסיונות גדולים, ב"בדמי ימיה" שעיקר־הנעימה שבו הוא בזוך הלירי וב"בנערניו ובזקניו", שעיקר הנעימה שבו הוא בגרוטסקה העוקצת. כאן ניתנו כאילו שתי הנעימות בממוזג בעדינות כזאת, עד שנתעלמה מהם כל ההשתפכות מכאן וכל העוקצנות מכאן ורק צללי־פרכוסיהם הדקים נראים בעיגולי־הגלים של מרוצת הסיפור. אפילו הדמויות משני סיפורים אלה הנזכרים כאן, הזכרתם במרופרף, בהיקפם של דברים, בחטיפה, שלא לערב בלטיסודותיהם לתוך מהלך הדברים, הזורם כפשוטו.

האמנם כפשוטו? ושוא גם כאן יש גילוי שהסתרים הם היפוכו?
לאמור: לכאורה פשטות-מסלול, כלומר, הירשל שבגלוי, אך באמת
עקמומית — הירשל שבסתר? כי אם אפשרות של כפל-ביאור כאן, מה
פשטות כאן? ואולי דוקא מתוך סיפור פשוט-לא-פשוט זה אתה למד את
בקשת-המוצא בעולם, שהוא עשוי באמת כפשוטו, בעולם של תמימים
ושלמים, אתה עומד על מקור הבריחה לפמליא שב-הכנסת כלה" ושאר
הסיפורים על דמות-היים רחוקה?

[י"ב חשון תרצ"ו]